

וְחַי בְּהֵם' וְלֹא שֵׁינָזֵר מֵהֵם

הרב יהודה מלמד

קדושת החיים שגורה בפי כל כערך עליון ביותר מבחינה
אנושית-טבעית ומבחינה יהודית-הלכתית כאחד.
בדברינו נטען שלפי רוב השיטות ההלכתיות יש עניינים,
ואפילו ענייני רשות, שמותר להסתכן בעכורס,
ויש עניינים שחובה להסתכן בעכורס,
וזאת דווקא לפען החיים.

פתחה

מן המצוות המפורסמות הן מצוות 'וחי בהם' ומצוות 'ונשמרתם מאוד
לנפשותיכם', ושגורות על כל לשון גדולתן וחשיבותן. דומה שהבנה מוטעית של
מצוות אלו, גורמת לפעמים שהשמירה על החיים תהפך לרעיון שגורם לשיתוק
ולעצירת התפתחות החיים. ההפרזה כמושג 'פיקוח נפש' בהבנתו המוטעית,
מביאה למצב שבו ההישרדות היא הערך היחידי והעליון שיש לנו, עד שכביכול
מצווה אדם לאכד את כל חירותו כדי לשרוד.

להלן אנו רוצים להוכיח, שמלבד אותן מצוות שנאמר עליהן 'ייהרג ואל
יעבור' ישנן מצוות נוספות שבהן מחויב האדם להסתכן סיכון מסוים, ויש מקרים
נוספים שבהם רשאי אדם להסתכן. מכל זה עולה ההשקפה שאמנם עצם החיים
חשוב מאוד, אבל גדולה מן החיים חירותם העליונה. לא נועדו החיים להיות
בית-כלא שנידון אליו האדם, כי אם כר לגילוי והופעת שלמות כוחות חייו,
המתבטא הן בקיום המצוות והן בענייני רשות רבים. לכן פגיעה בחירותו
העצמית עד כדי אבדנה מחייבת ויתור על החיים עצמם, ועל כן על שלוש עבירות
חמורות, הדין הוא – ייהרג ואל יעבור. עם זה שאר עבירות, שאין בהן עקירת
נשמה גמורה, כי אם חלקית בלבד, אמנם אין להימסר להריגה בעבורן, אך חובה
להסתכן במידה מסוימת. קרי – כחריפות פגיעת העבירה בחירות של החיים
ותכונתם, כן חיוב גדול הסכנה שיש להימסר אליה.

מצוות שיש להסתכן בעבורן

ומכאן אל הדוגמאות. נחלקו הפוסקים האם מותר לאדם להעמיד חייו בסכנה כדי להציל חברו. בכסף משנה¹ משמע שכן, אולם הרדב"ז, בן דורו, תולק ואוסר². ברם גם הרדב"ז מודה, שסיכון מסוים ודאי ראוי ליטול כדי להציל חברו. וכך הם דבריו:

תשובה – מה שכתב הרב ז"ל כל היכול להציל וכו', איירי במי שיכול להציל להדיא בלא שיסתכן המציל כלל, כגון שהיה ישן תחת כוחל רעוע – שהיה יכול להעירו משנתו ולא העירו, או כגון שידע לו עדות להצילו, עבר על 'לא תעמוד על דם רעך'. ולא זו בלבד, אלא אפילו יש בו קצת ספק סכנה, כגון ראה אותו טובע בים, או לסטים באים עליו או חיה רעה, שיש בכל אלו ספק סכנה, אפ"ה חייב להציל... ומ"מ, אם הספק נוטה אל הודאי, אינו חייב למסור עצמו להציל את חברו ואפי' בספק מוכרע אינו חייב למסור נפשו, המאי הזית דדמא דידך סומק טפי, דילמא דמא דידה סומק טפי אבל אם הספק אינו מוכרע אלא נוטה אל ההצלה, והוא לא יסתכן ולא הציל, עבר על 'לא תעמוד על דם רעך'.
שו"ת הרדב"ז חלק ה' ר"ח

עולה מדברי הרדב"ז, שצריך לסכן עצמו סיכון מסוים כדי להציל את חברו, ואם לא עושה כן עובר על 'לא תעמוד על דם רעך'. א"כ, למרות ערכה הגדול של מצוות 'ונשמרתם', כשעומד מולה ערך של הצלת חיי אחר – יש להסתכן.

מצינו עוד במסכת סנהדרין, שאם באו שניים לרדוף וכבר יודע הדיין להיכן הדין נוטה, אסור לו להסתלק מן הדין אף על פי שעל-ידי כך 'נמצא בעל דין רודפו', ובספרי הדברים מפורשים שמדובר באיום על חייו ממש. וזה לשון הספרי:

'לא תגורו מפני איש' – שמא תאמר: מתירא אני מפלוני שמא יהרוג את בני, או שמא ידליק את גדישי, או שמא יקצץ את נטיעותי? תלמוד לומר: "לא תגורו מפני איש כי המשפט לא-להים הוא" וכן יהושפט אומר: 'ויאמר אל השופטים ראו מה אתם עשים כי לא לאדם תשפטו כי לה'³.

ספרי דברים יז

אם כן, מבואר בדבריו שצריך הדיין לעמוד על משמרתו אפילו בסיכון חייו. אמנם, צריך לומר שאין הכוונה לסיכון ודאי, משני טעמים:

1. הלכות רוצח ושמירת הנפש פ"א ה"ד
2. ייתכן שלא אוסר אלא רק אינו מחייב, ומי שיסתכן בכל זאת חסיד יחשב.
3. דברי הימים ב' יט' ו'

- א. לא מצינו דין ייהרג ואל יעבור בכה"ג.
 ב. אם ייהרג הדיין, לא תושג שום תועלת במסירת נפשו, שהרי סוף סוף לא יהיה מי שיכוף את הדין. לכן ברור שמדובר בנטילת סיכון מסוים, ומשמע שמצווה עליו להסתכן כדי לעמוד על הדין.
 וכך פירש הרב זצ"ל הדברים במשפט כהן:

ובמקום חשש סכנה כה"ג כבר האריך בתפארת-ישראל על משניות ברכות פ"א מ"ג, הובא בפ"ת סי' קנז סק"ג, שמוחר להכניס עצמו לכל דבר מצוה, שודאי מדת חסידות איכא ואולי גם חיובא במקום הנוגע להצלת רבים. וכה"ג צריך לפרש מה דאיתא בספרי על פסוק לא תגורו מפני איש: ואפילו כשאמר מתירא אני מפני פלוני ופלוני שמא יהרוג את בני, שבודאי אי אפשר לומר בודאי סכנה, או אפילו לא בספק קרוב, שראוי לקרותו בשם ספק, דאטו הל"ת דלא תגורו מפני איש נפקא מכלל שאר מצוות התורה, שעל כולן נאמר וחי בהם, חוץ מהני תלתא, אלא ודאי מיירי בספק רחוק, חששא בעלמא, שדרכן של בני אדם לכנס בכה"ג, אפילו בעסקי ממונ... וכה"ג ודאי במקום הצלת רבים אסור לחוש על עצמו בהששות רחוקות, ויעידו ע"ז כל פרנסי ישראל הצדיקים שעמדו לנו בכל הדורות, שעמדו לפני מלכים ושרים ונכנסו בחששות של סכנה, תמיד לרבר טוב על ישראל גם במקום שהיה חשש העלאת חמת מלכים, וחפץ ד' בידם הצליח להציל צאן קדשים עדר ד' מכמה גזרות וצרות בדרכם זו. משפט כהן קמ"ג

אמנם אפשר לטעון, שהצלת חבר או עמידה על המשפט יש בהם צד הצלת נפשות ולכן יש להסתכן, כי אם לא נסתכן עכשיו – ודאי יבואו אח"כ סכנות גדולות יותר. אבל מצינו שגם לצורך פרנסה מותר להסתכן כמו שהזכיר הרב בתוך דבריו. וכיאר הדברים בהרחבה בנוגע ביהודה, כתשובה לשאלה על העיסוק בציד:

...ועד כאן דברתי מצד יושר ההנהגה שראוי לאדם להרחיק מזה, ועכשיו אני אומר אפילו איסורא איכא, שהרי כל העוסקים בזה צריכין להכנס ביערות ולהכניס עצמם בסכנות גדולות במקום גדודי חיות, ורחמנא אמר ונשמרתם מאוד לנפשותיכם... ואף גם בזה, מי שהוא עני ועושה זו למחייתו – לזה התורה התירה כמו כל סוחרי ימים מעבר לים, שכל מה שהוא לצורך מחייתו ופרנסתו – אין ברירה והתורה אמרה יואלי הוא נושא את נפשו⁴, ואמרו רז"ל 'מפני מה זה עלה בכבש ונתלה באילן ומסר עצמו למיתה? לא על שכרו כו'⁵.

⁴ שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא י"ד י

4. דברים כד טו

5. בבא מציעא קיב ע"א

מבואר אם כן – שאין שום עניין ללכת למקום חיות רעות כדי להורגן (אם לא שבאות למקום בני אדם ומסכנות אותם), ואף איסור של סיכון חיים יש בכך ועובר בזה על 'ונשמרתם'. אעפ"כ פשוט לנוודע ביהודה שאם צריך לילך לשם לצורך פרנסה – מותר לו, ונלמד הדבר מהפסוק 'ואליו הוא נושא את נפשו'.

אמנם אפשר לטעון, שגם פרנסה צורך נפשות היא, כי בלי פרנסה אי אפשר לחיות. בעניין אחר מצינו בדברי המבי"ט שגם לעניין ישוב ארץ ישראל יש מצווה להסתכן באותה רמת סיכון שרגילים בה הסוחרים לשם פרנסתם, ואף כופין בני הזוג זה את זה לעלות ארצה במצב כזה. וכך אומר:

תשובה – אם זה שרוצה לעלות לארץ ישראל מחוצה לארץ הוא רחוק הרבה מארץ ישראל שיש סכנה בדרכים ללכת ממלכות למלכות אשר אין שלום בניניהם בין בים בין ביבשה, אינם יכולים לכופ זה את זה לעלות, וגם אם חוצה לארץ זו אינה רחוקה והוא מלכות אחד, אם הוא שעת חירום שיש סכנה בדרכים, ימתינו עד שיעבור ועם שיהיו הדרכים בטוחים שאין הסוחרים נמנעים מללכת ולבא באותם הדרכים... ואינו מעכב את הכפיה לעלות אלא באותם הימים שיש סכנה ידועה בדרכים אבל כשכל הסוחרים אינם נמנעים מללכת בדרכים, גם איש ואשתו יכולים לכופ זה את זה כמו שכתבתי.

אמנם, עדיין יכול הטוען לטעון, שגם ארץ ישראל – ארץ החיים היא, ובלעדיה אין קיום לעם ישראל, גם בזמן הגלות וגם בזמן הגאולה, ולכן ראוי למסור הנפש על יישובה. אבל מצינו גם לעניין תפילה שאומרת המשנה: "אפי' המלך שואל בשלומי לא ישיבנו, ואפי' נחש כרוך על עקבו לא יפסיק".⁶ אכן, התקשו המפרשים מדוע מותר להסתכן לצורך תפילה, והרי פיקוח נפש וספק פיקוח נפש דוחה כל המצוות (וכמו שנרחיב בזה להלן)? ובשואל ומשיב עונה, שכיוון שאין מדובר על סכנה ודאית – בזה ראוי לסמוך על עזרת שמים שיגנו עליו מן הסכנה, כמו שאמרנו 'שלוחי מצוה אינם נזוקין',⁷ וכה דבריו:

...במה שמחלק הרמב"ם והרע"ב בין נחש לעקרב, דנחש עפ"י הרוב אינו מסוכן ועל זה הקשה בשם הרב הגדול מוה' משה טובי' אבד"ק האנוויא נ"י דהא בפקות נפש אין הולכין אחר הרוב דלכך מפקחים הגל בשבת אפילו ברוב גוים אמנם בגוף קושית הרב הג"ל לפע"ד לא קשייא, דבאמת תמוה הא דאמרו דעקרב, פוסק והא שומר מצוה לא ידע דבר רע... וצ"ל דכל דשכית היזיקא – שאני, ולא סמכינן על הנס... ולפ"ז כל דעפ"י רוב אינו נושך, שוב שייך שומר מצוה לא ידע דבר רע, ולכך אינו פוסק, ודו"ק.

6. ברכות פ"ה מ"א

7. קדושין ל"ט ע"ב

אם-כן אפילו לעניין עבודת ה' שאינה 'צורך נפשות' על-פי נגלה, כמובן הישיר או העקיף, מותר ומצווה להסתכן, כמו שהזכיר גם הרב זצ"ל בחשובה לעיל.

התמודדות עם סברה אחרת בעניין

אמנם יכול הטוען לטעון, שכל המצבים האלו שהבאנו אינם מצמצמים כלל את מצוות וחי בהם, מכיוון שמצוות וחי בהם נהגת בוודאי פיקוח נפש וגם בספק (כמו שמפורש בסוגיה ביזמא⁸), אבל במקום שעל-פי הרוב אין סכנה – אין בכלל גדר של פיקוח נפש. וכשם שבכל האיסורים הולכים אחר רוב גם לקולא, כך גם במצווה זו.

אבל אין הדבר כן, שהרי מצינו שהגמרא אומרת: "לא הלכו בפיקוח נפש אחר הרוב"⁹, כלומר גם כשיש סכנה מועטה – מצווה להציל וגם לחלל שבת לשם כך. ומצינו אצל כמה מפורסי דורנו, שלא רק במקרה שבו עסקה הגמרא מדובר, אלא זהו כלל שבכל העניינים הולכים גם אחר המיעוט להציל. אמנם דנו הפרוסקים עד איזו מידה מועטה עדיין מצווה להציל ולדחות מצוות עבורו, ומאיזו מידה מועטה כבר אין כאן כלל מצווה.

כתב הרב מגשה קטן:

הנני קצת להסביר החילוק בין מה שקבעה ההלכה לקביעת הרופאים, דרופאי הזמן קובעים על-פי סטטיסטיקא שלהם, ואכתוב כאן דוגמה: פעם דברתי עם רופא מומחה גדול בענין ניתוח על חוט השררה, ואמר דהניתוח שהוא מוכן לעשות לאיש פלוני הוא מוצלח מאה אחוז. שאלתי – אם אין שום מציאות בעולם למכשול. השיב: יש ארבע מאלף שלא עוברים הניתוח ומתים. אז שאלתי שוב: א"כ למה זה אומר שהוא מוצלח מאה אחוז? השיב לי – כיון שבמאה ליכא שימות, רק ארבע מאלף ולכן נקרא זה ניתוח מוצלח מאה אחוז, רק לא אלף אחוז. שאלתי עוד: ומה אם יהי זה הבן אדם שהוא עכשיו הולך לניתוח אחד מהארבע ח"ו רימות, ואתה הבטחת לו שזה מוצלח מאה אחוז. השיב לי: אז לא יהיה לו מזל כשימות. אמרתי לו להרופא: ראה החילוק מתורתנו הקדושה לחכמת הרפואה. אצלינו בתורה הקדושה מסתכלים על הד' שמתים ח"ו ואין הולכין אחר הרוב אלא מתחשבים אם יש מיעוט או מיעוטא דמיעוטא אפילו אחד מיני אלף אז זה כבר מקרי ח"ו ספק סכנה ודוחה כל התורה כולה ואין מלין, ואצלכם ההיפוך – מסתכלין אחר העוברין וממילא לעולם רוב אינם מתים. ונשאר בלי תשובה, וזה בס"ד ברור מאד.

שו"ת משנה הלכות חלק יג קעז

8. יומא פד ע"ב

9. שם

מפורש בסוף דבריו, שאפילו אחד מאלף צריך להציל, ודוחה כל התורה כולה, אעפ"כ בדוגמאות שמנינו לעיל מתבקש האדם להסתכן אפילו בסיכון כזה ואף גדול מזה.

מחלוקות בעניין בין גדולי הפוסקים

אמנם הרב יצחק הרצוג חולק, ואינו מסכים לצורך להציל במיעוט כזה קטן, ואלו דבריו:

ובכלל קשה להחליט על היתר מטעם חשש פקו"נ, שהרי ודאי יש איזה גבול גם לחשש פקו"נ... וע"כ לחלק שבמקרה מפולת וכיו"ב, הרי במפולת זו יש כדי להמית, והספיקות אינם אלא צדדיים אם מי שנפל שם הוא יהודי, שאז לא הולכים אחר הרוב ופקו"נ דוחה שבת, אבל אם עצם המחלה אינה מסוכנת רק באחוז אחד מני אלף אין הדין כך. ומ"מ הגדרה מדויקת אין לנו עדיין, שהרי גם ספק פקו"נ דוחה שבת, ומעולם לא שמענו גם במחלה שהיא ס' פקו"נ שהוא דוקא במחצה על מחצה, וע"כ אפילו אם הרוב איננו סכנה, מ"מ מחללין עליה את השבת. ומעתה צא ותן לי מידה וקצב! וצ"ע בזה. שו"ת היכל יצחק או"ח לב ד"ה ובכלל קשה

רואים בדבריו שהוא פותח פתח לחלק בין המקרה בגמרא ששם – הסכנה מצויה לפנינו, והספק הוא רק האם יש נפגע שחייבים להציל, שאז תיכנס אפילו בסיכוי קטן – ובין מצב שבו הסכנה עצמה אינה כרוכה אלא באחוז נמוך, שבזה אולי אין חיוב (אבל מ"מ גם הוא מורה בסוף דבריו, שגם בפתות ממחצה על מחצה מצילין ומחללין).

כסברתו זו, לחלק בין המקרה ביומא שמצילין אפילו בספק ספיקא לבין סיכונים אחרים שהתירו, כתב גם בשו"ת בנין ציון. הוא דן שם במקרים שיש סכנה מיוחדת בלידה, ולכן הורה ר' מאיר לשמש במוך, והכמים חלקו עליו ואמרו: "אחת זו ואחת זו משמשת כדרכה והולכת, ומן השמים ירחמו"¹⁰. ומקשה – איך התירו חכמים להיכנס לספק פיקוח נפש, כדבריו:

ובזה קשה ביותר איך תכנס לספק פיקוח נפש? והנלענ"ד דטעמא דרבנן דאע"ג דכלל בדינו, דאין לך דבר עומד בפני פיקוח נפש, ואין הולכין בפ"ג אחר הרוב, זה דוקא ביש ודאי סכנת נפש לפנינו, כגון כנפל עליו הגל, דאז חוששין אפילו למיעוטא דמיעוטא, אבל בשעתה אין כאן פיקוח נפש, רק שיש לחוש לסכנה הבאה, בזה אזלינן בתר רובא, כמו לענין איסורא. דאל"כ איך מותר לירד לים ולצאת למדבר שהם מהדברים שצריכין להודות על שנצולו, ואיך מותר לכתחלה לכנס לסכנה ולעבור על ונשמרתם מאוד לנפשותיכם? אע"כ כיון דבאותה שעה שהולך עדיין ליכא סכנה, הולכין אחר הרוב ועוד רא"י לזה ממה דאמרינן ברכות (דף

ל"ג) אפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק, אמר רב ששת ל"ש אלא נחש אבל עקרב – פוסק ופי' הרמב"ם בפ"י המשניות וכ"כ הכרטגורא כיון דנחש אינו נושך ברוב הפעמים, אבל עקרב שמנהגו לנשוך תמיד פוסק. והלא יקשה, מה בכך דהנחש אינו נושך ברוב הפעמים, הרי אין הולכין בפ"ג אחר הרוב? אע"כ דה"ט כיון דכן אין כאן סכנת נפשות. וזה לענ"ד ג"כ טעמא דרבנן, כיון דבעוד שלא נתעברה אין כאן סכנת נפשות, לכן סמכינן אטעמא דמן השמים ירחמו שלא תבא לידי סכנה.

ש"ת בנין-ציון קלו

מפורש בדבריו, שמה שאמרו שאין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב – זה דווקא כשקיומה של הסכנה אינו מסופק והוא לפנינו, אבל אם אין הסכנה לפנינו שב הדבר להיות כמו ככל התורה, שהולכים באיסורים אחר הרוב. לעומת זאת בדברינו לעיל טעננו שיש מצבים רבים של סיכון, שיש בהם מצוות 'ונשמרתם', ובכל זאת לכמה עניינים התורה אמרה שמותר להסתכן ולפעמים אף מצווה.

ולפי חילוקו של הבנין-ציון, וכן של הרב הרצוג המובא לעיל, הדברים יהיו תלויים זה בזה: כל מקום שיש בו דין פיקוח נפש (סכנה לפנינו) – נחלל שבת, ולא נחיד לצורך פרנסה או איזה מצווה. וכל מקום שנתיר להיכנס אליו לצורך איזה עניין – הרי זה מפני שאינו בכלל פקוח נפש, ולא נחלל עליו שבת.

ביסוס שימתנו

אמנם, בשו"ת נודע ביהודה שהבאנו למעלה משמע כדברינו, שהרי הוא אוסר להיכנס למקום גרודי חיות וליסטים לצורך תענוג. מסתבר לדעתו, שאם אדם ייכנס לשם בשוגג – יחללו שבת ושאר מצוות כדי לחלצו משם, ואף על פי כן התייר הנודע ביהודה ללכת לשם לצורך פרנסה.

וכן מדברי הרב זצ"ל לעיל משמע כדברינו, שהרי הוא מדבר בין השאר על דיין או מנהיגי ציבור שיש בפעילותם חשש סכנה, ומסתבר שלמרות שאין שם סכנה גמורה כדבריו שם, מכל מקום הסכנה לפנינו – יש איום מפורש עליהם, כדברי הספרי שצוטט לעיל, ומסתבר שאם נוכל – נחלל שבת כדי למנוע איום זה, כדי למנוע איום זה. אעפ"כ ראוי שייכנס הדיין לסיכון הזה משום מצוות 'לא תגורר', והוא הדין לשאר הדוגמאות שנוקט שם הרב¹¹.

גם מדברי השואל ומשיב משמע שלא כדברי הבנין-ציון, שהרי דן בדברי המשנה "אפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק" (אוחה פ"י הבנין-ציון משום שאין סכנה לפנינו), ומפרש שהטעם הוא משום שומר מצווה לא ידע דבר רע, כלומר – יש כאן גדר סכנה, ורק משום ערכה של המצווה והביטחון בהגנתה מסתכנים.

11. ובאמת מזכיר שם הרב שבעבור מצווה מידת חסידות להסתכן.

גם דברי הרב שלמה זלמן אויערבך מורים כן. הוא דן בשאלה עד היכן הוא גדר הסכנה הנחשבת פיקוח נפש ודוחה מצוות, וכך כותב:

ולענין עיקר הדבר מה נקרא ספק פקו"ג ומה לא, ועד איפה הוא הגבול, גם אנכי בעניי הסתפקתי טובא בזה, אלא שמצד הסברה נלענ"ד דכל שדרך רוב בני אדם לברוח מזה כבורח מפני הסכנה ה"ז חשיב כספק פיקוח נפש וקרינן ביה בכה"ג וחי בהם ולא שימות בהם, אבל אם אין רוב בני אדם נבהלים ומפחדים מזה אין זה חשיב סכנה, קצת רוגמה לכך הרכבת [זריקת] אכעבועות לילדים, אע"ג דמצד הדין אפשר שצריכים באמת להזדרז ולעשותו בהקדם האפשרי אם הרופא אומר שכבר הגיע הזמן לעשותו, אך אעפ"כ אין רגילין כלל לעשותן בבהילות ובזריזות, ולפיכך אף אם באמת יש בזה קצת סכנה הו"ל כמ"ש חז"ל והאידינא שומר פתאים ד' וחלילה לחלל שבת עבור כך, משא"כ אם אחד נמצא במקום כזה שיודע ברור שאם לא ירכיב עכשיו את האבעבועות בשבת יצטרך לחכות ד' או ה' שנים, כיון דבזמן מרובה כזה ודאי נבהלים ומפחדים לשהות, אפשר דשפיר חשיב כפקוח נפש ודוחה שבת.

שו"ת מנחת שלמה ב"ג לז

עולה מדבריו, שגם סכנה שכלל איננה לפנינו, כמו חשש מחלה שתבוא בעתיד, חשיב פיקוח נפש, ומותר לחלל עליו שבת, ואף מצווה, מפני שרוב בני אדם דרכם לברוח מזה כבורח מפני סכנה. והסכנות שהזכרנו לעיל, כגון לילך ביער במקום חיה וליסטים, להתפלל כשנחש כרוך על עקבו, לעשות השתדלות למען עם ישראל כשיש איזמים על חייו, או דיין בדינו כשבעל הדין מאיים – בכל אלה ודאי אנשים רגילים לברוח מהם, ואעפ"כ כתבו הגדולים דלעיל שיש להסתכן בהם, ואם לצורך פרנסה (וראה חילוק להלן) או בשביל מצוות מסוימות כמו תפילה, דין, השתדלות למען הכלל או הצלת אחר.

הדברים מתאימים לדברי בעל הציץ אליעזר שליט"א, בדונו האם מותר להפקיר חולה מסוכן להשגחת מכונה אוטומטית, הקולטת בכלי מדידה שונים אם מצבו של החולה מחמיר, ואז נותנת התראה ומזעיקה את הצוות הרפואי. הוא מעלה שאלה – שלכאורה יש חשש (אמנם מועט) שתתקלקל המכונה, ובפיקוח נפש לא הולכים אחר הרוב! בתשובתו הוא מביא דברי הבנין-ציון לעיל, שאין כאן סכנה ברורה לפנינו, כי החיסרון שעלול להיות במכונה לעומת השגחת אדם הוא רק עתידי – אם יהיה קלקול. לאחר מכן כותב עוד סברה להיתר:

שנית. ישנו הגדרת היתר נוסף בזה... בספר שו"ת שם אריה חיו"ד סי' כז שמגדיר וכותב בזה"ל: ודע דאף בדברים שיש בהם סכנה מכל מקום בדבר שהוא ממנהגו של עולם ודרך הכרח אין לחוש, דהרי ארבעה צריכים להודות, וב' מהם הולכי מדברות והולכי ימים, הרי דאיכא בהם סכנה, ומכל מקום מותר לפרוש בספינה ולילך במדבר וכו', אלא ודאי בדברים כאלו אשר הם לצורך העולם אין איסור כלל וכו', וכן בכל דבר

שהוא לצורך העולם כמו לרדת למלחמה דהוי ודאי סכנה שרי ואף במלחמת הרשות... הרי לפנינו שהגאון בעל שם אוייה ז"ל לימד שנה ושילש והגדיר לנו, דבדברים שהמה ממנהגו של עולם, והמה לצרכי האדם, ואשר דרך העולם לא לחוש בכגון אלה לחששי סכנה הכרוכים לפעמים בעשייתם, היות ורואה בכך הכרחיות למען התקדמותם והתקדמות האנושיות, דאזי אין לחוש גם מן הדין למה שלפעמים יכולים להגיע עלידי כן לפיקוח נפש, ומותר להתנהג בזה כמנהגו של עולם.

ש"ת ציץ אליעזר חלק טו לו

א"כ מפורש בדבריו שגם במקום שלא שייך חילוק הבנין-ציון והסכנה לפנינו, אך רק במיעוט, מותר ואף ראוי להסתכן, כל זמן שהדבר הוא מנהגו של עולם ודרך הכרח לצרכי האדם.

ודבריו ממש משלימים את דברי הגרש"ז אויערבך לעיל, שאמר שכל מקום שדרכם של בני אדם לברוח חשיב פיקוח נפש, והוא אומר שכל מקום שדרכם של בני אדם להסתכן מפני שרואים בזה צורך גדול לאנושות בזה – מותר להסתכן. ואעפ"כ חידוש יש כאן, כי מדובר על מצב שבו ללא צורך – בני אדם יברחו מן הסכנה, ואז גם יותר להם לחלל שבת על זה, וכשיהיה צורך – יאמרו לעצמם שעכשיו שווה ליטול סיכון מסוים, ואם דרכם של רוב בני אדם לעשות שיקול כזה – יש מקום להסתכן.

ובאמת מופיע בתשובת ר' משה פיינשטיין¹², שלמדנו שאסור לצאת למדבר בתוך שלושה ימים לשבת כי יהיה חייב לחלל שבת במדבר מפני פיקוח-נפש, והרי זה כמתנה לחלל שבת. אומר ר' משה פיינשטיין, שאם רוצה בכל אופן לצאת למדבר ולהיות אמיץ ולא לפחד, וממילא לא להזדקק לחילול השבת, יכול לצאת בתוך שלושה ימים ולהימנע מחילול שבת ואין זה זלזול במצוות "ונשמרתם", כי מדובר בחשש מסוים של סכנה, שמי שמרגיש פחד צריך להתייחס אליו, ומי שלא – לא, ויכול אדם להתאזר בגבורה כדי שיוכל לצאת סמוך לשבת. וכך הוא מיישב את דברי המג"א¹³.

אכן, זכורני בימי מלחמת המפרץ הראשונה שאז הרבה בעלי זקנים גלחו וזקניהם כדי שיוכלו ללבוש המסכות, ואני לא מלאני ליכי להוריד זקני ובה אלינו הרב מרדכי שטרנברג וזקנו מלא. שאלתיו איך ייתכן שמצד אחד היו מותרים לגלח את הזקנים גם בשבת, ומצד שני הוא אינו מגלחו גם ביום תול, והואיל והראה לי תשובה זו של הגר"מ פיינשטיין זצ"ל (שיכול אדם להעז ולהסתכן, כשהסכנה היא בדרגה כזו), ושמחנו מאוד.¹⁴

12. או"ח ח"א קכו

13. רמת ס"ק יג עיי"ש.

14. ואולי ניתן לדרוש בדרך צחות על עניין זה את מאמר חז"ל: "תני דבי רבי אליעזר בן יעקב: אפילו בשעת הסכנה לא ישנה אדם את עצמו מן הרבנות שלו" (סנהדרין צב ע"ב).

סיכום

לפי זה יוצא חילוק בין סיכון לצורך פרנסה או שכלול העולם – שבו יהיה מותר להסתכן רק בסיכון כזה שרוב העולם היה נוטל, לבין סיכון לצורך מצווה כמו עשיית דין, או הצלה או יישוב ארץ ישראל, שבוה אפילו אם רוב בני אדם נרתעים וחוששים מזה, ולא היו נוטלים סיכון כזה לצורך פרנסה – מ"מ מותר להסתכן כל עוד שעל-פי רוב אין סכנה.

עולה מכל דיוננו, שאין מצוות 'וחי בהם' – וכן מצוות 'ונשמרתם' – באות לשתק את האדם, למנוע ממנו לעשות פעולות ערכיות וחיוניות, מחשש של סכנה, אלא הכלל הוא שבכל מקום שיש התנגשות מקומית בין מצוות התורה לבין פיקוח נפש, נכריע לטובת הצלת נפשות אפילו בחשש קטן אחד לאלף (למ"ד כן לעיל), או בכל מקום שאנשים מרגישים פחד ומשתדלים לברוח (למ"ד כן). אבל אם מדובר על מצב שההתנגשות היא קבועה, ואם נימנע מסיכון לא יוכל האדם להתפרנס או לא יוכל העולם להשתכלל, ראוי להסתכן, לעשות מעשה ולא לפחד.

ובמצוות מיוחדות, אפילו בהתנגשות חד-פעמית – נעדיף את מצוות 'לא תגורר', או מצוות 'אל תערצו מפניהם'.

ובפסוק אחד נכלל כל רעיון זה: "לא תוהו בראה לשבת יצרה"¹⁵, כלומר – מצד אחד לומדים מכאן את הערך הגדול של הבאת חיים לעולם¹⁶, וממילא השמירה עליהם, ומצד שני לא לתוהו באו החיים, אלא ליישבו של העולם ושכלולו, גם כשזה דורש אומץ והעזה.

15. ישעיה מה יח

16. בבא בתרא יב